

dillərində olduğu qədər eyni mənalı bənzər sözlər aşkar etmək bu günə qədər mümkün olmamışdır. Alman tarixçisi A. Unqnad yazır ki, sumerlilərin dili bir çox dillərlə müqayisə edilərsə də, F. Hommelin bu dili türk dili ilə müqayisə edərək gəldiyi nəticə ən inandırıcı görünməkdədir. (A. Unqnad. 1923. Səh. 4)

Sumer və qədim dünyanın ari və sami olmayan digər xalqlarının dilləri və mixi yazının mənşəyi haqqındakı Turan nə-

Ələsgər Siyablı

sənəd kimi Türklərin qədim turanlı öntürklərə məxsus olan ərazilərə iddialı olduqlarını göstərəcəsi idi. Avropa dövlətlərinin siyasi dairələri hesab edirdilər ki, arilər və samilər tarix səhnəsinə qədər qoymadan öncə dünya mədəniyyətinin yaradıcılarının və onun ilk sakinlərinin türklərdən ibarət olduğunu etiraf etmək türklərin dünya ağalığı haqqındakı iddialarına siyasi cəhətdən haqq qazandırmış olar. Bu baxımdan da adları yuxarıda qeyd olunan bilim adamlarının bir çoxu ehtiyatlı tərpənərək sumerləri, akkadları, elamları, xattiləri, kassiləri, urartuluları, midiyalıları və digər xalqları mənşə etibarını ilə turanlı adlandırdıqları zaman birbaşa türkləri deyil turanlı finləri,

olmaqla yanaşı, antisemitikimi də ciddi tənqidlərə məruz qalmışdı.

Turan nəzəriyyəsinin əsas tərəfdarlarından biri olan Y. Oppert, Ernst Renanın Turan xalqlarının adlarının müəyyən edilməsi məsələsində ona xəbərdarlıq etməsini şərh edərək yazırdı: "Mən onun (Renanın) anariyan (ari olmayan) mixi yazını kəşf edən Turan xalqlarının adlarının müəyyən edilməsi məsələsində son dərəcə ehtiyatlı olmaq haqqındakı fikrinə tamamilə şərikəm". (J. Oppert. 1898. səh. 13)

E. Renan Paris Asiya cəmiyyətinin 1868-ci il toplantısında mixi yazının kəşfinin turanlılara aid olması məsələsindən bəhs edərək demişdir: "Əgər biz sami və ari olmayanlar üçün Turan adını bir termin kimi qəbul etsək doğru bir ifadə işlədiyimizə əmin olarıq. Lakin qəbul etmək lazımdır ki, Qədim Babil mədəniyyətinin bünövrəsini qoyanların fikrimizə görə yalnız dağıdıcı-

(əvvəli ötən sayımızda)

Turan öntürk dilinin yayılma arealından bəhs edən fransız tarixçisi F. Lenorman yazırdı: "Aqlütinativ ifadələrdən ibarət olan turan dilində qədim tarixi zamanlarda Mesopotamiyadan şərqdəki ərazilərdə Midiyada, Susda, Babil və Xaldeydə danışıldılar. Anarian (ari olmayan) adlanan bu dildə aşkar edilən çoxlu mixi yazılı abidələr ümumi kökə bağlı olub morfoloji eyniy-

Dünya tarixinin Turan dövrü

Xaldeyin qədim qeyri-sami xalqının dilidir. Akkad və ya sumer-akkad vahid bir dildir və özünü çox qədim dövrlərin birinci ali yazılı dili kimi demüyyənləşdirərək çin dilində olduğu kimi kristallaşmış və aqlütinativ dilin

Mixi yazının kəşf edilməsi və ümumiyyətlə İkiçayarası xalqlarının turani mənşəyə malik olması məsələsində ehtiyatlı olmağı bilim adamlarına tövsiyə edənlərdən biri Ernst Renan (1823-1892) idi. Məşhur fransız filosofu, tarixçi və dinşünası Renan təkcə elm aləmində deyil, Avropa siyasi dairələrində də önəmli nüfuzla malik idi. Katolik dininin qatı təəssübkeşi olan Renan ariyanizm nəzəriyyəsinin himayədarlarından biri, türk və islam əleyhdarı olmaqla yanaşı, antisemitikimi də ciddi tənqidlərə məruz qalmışdı...

yət təşkil edərək inkişaf baxımından iki qrupa ayrılırlar. Birinci qrupa Midiya-Sus dili daxildir, proto midiya dili arilərin işğalından sonra da fəaliyyətdə olan və hətta İrənin Əhəmənilər sülaləsi hökmdarları tərəfindən sarayın rəsmi dəftərxana dili kimi müəyyən edilən Midiyanın arilərə qədərki dilidir. Sus və onun ətrafındakı dildə e. q. VIII-VII əsrlərə aid bir çox yazılı abidələr aşkar edilmişdir. Akkad və Sumer dilindəki idioqrammları biz birlikdə sumer-akkad adlandırsaq daha dəqiq olar. Bu dil turan dilinin ikinci qrupunu və ya xaldey qrupunu təşkil edir. Bu dil Babil və

ilk ibtidai fazasının qrammatikasını özündə əks etdirmişdir". (Lenormant F. 1895, Səh. 364)

Qədim İkiçayarası dillərin Turan-Altay dil ailəsinə mənsubluğunu sübut edən başlıca dəlil Sumer dilinin də Altay dilləri kimi morfoloji baxımdan aqlütinativ yəni iltisqaq-bitişik quruluşa malik olması və lüğət tərkiblərində çoxsaylı eynimənalı sözlərin mövcud olması idi. Sumer mətnlərinin oxunuşu zamanı bu dilin lüğət tərkibində Altay dillərindəki sözlərlə mənə baxımından eyniyyət təşkil edən yüzlərlə söz aşkar edildi. Sumer dili ilə müqayisə edilən heç bir dildə türk

zəriyyəsi XIX yüzillikdə Avropanın elm aləmində uzun illər davam edən çox böyük mübahisələrə və siyasi dairələrdə müəyyən narahatçılığa səbəb olmuşdur.

Türk tarixçi Prof. Yusif Ziya Özer yazırdı ki, Avropa bilim adamları ilkin mədəniyyətin turanlılar tərəfindən yaradılaraq sonradan bütün dünyaya yayıldığını açıq şəkildə etiraf etməkdən ehtiyat edirlər. Çünki bunu etiraf etdikləri təqdirdə ari irqinin keçmişinə böyük kölgə düşər və onların "bəşər mədəniyyətinin yaradıcıları" şöhrətinə zərbə vurulmuş olardı. Lakin bu çox yanlış təsəvvürdür, ona görə ki, arilərin əcdadı olan Ar tayfası da Tur tayfası kimi Türk boylarındandır. (Özer Yusif Ziya. 1932. Səh. 539)

Osmanlı Türk imperiyası XIX əsrdə öncəki qüdrətinə malik olmasa da Avropa dövlətləri onu hələ də təhlükəli bir düşmən kimi görürdülər. Ona görə də Qədim İkiçayarası xalqlarının dilinin və onların yaratmış olduqları ilkin mədəniyyətin Altay xalqlarına məxsus olması haqqında Turan nəzəriyyəsi tərəfdarlarının bir çoxu bu xalqın məhz türklər olduqlarını söyləməyə siyasi səbəblərə görə ehtiyat edirdilər. Sultan Mehmet Fatih İstanbulu fəth edərək Roma papasına və Fransa kralına göndərdiyi məktubda da bu şəhəri fəth etməsinə səbəb olaraq yunanlılardan Troyanın intiqamını almaq olduğunu göstərirdi. Bu məktub tarixi bir

monqolları və ya macarları nəzərdə tutduqlarını qeyd edirdilər. Çünki bu xalqlar böyük siyasi iddialara malik olmayıb Avropa üçün də hər hansı bir təhlükə törətmək gücündə deyildilər.

Mixi yazının kəşf edilməsi və ümumiyyətlə İkiçayarası xalqlarının turani mənşəyə malik olması məsələsində ehtiyatlı olmağı bilim adamlarına tövsiyə edənlərdən biri Ernst Renan (1823-1892) idi. Məşhur fransız filosofu, tarixçi və dinşünası Renan təkcə elm aləmində deyil, Avropa siyasi dairələrində də önəmli nüfuzla malik idi. Katolik dininin qatı təəssübkeşi olan Renan ariyanizm nəzəriyyəsinin himayədarlarından biri, türk və islam əleyhdarı

liqlə məşğul olan və heç zaman özəl bir mədəniyyətə sahib olmayan Turanlı irqə mənsub macar, türk, finlərə aid edilməsi məsələsi bizi müəyyən mənada heyratə salmaqdadır". Renanın turanlı türklərə qarşı sərt mövqeyinə etiraz edən Lenorman yazırdı: "Mən düşünürəm ki, böyük elmi bilik təcürbəsinə malik olan Renanın Turan irqinə qarşı münasibəti çox sərtidir və bu irqi o yalnız Çingiz xanın və Teymurun vəhşi dağıdıcılığı ilə əlaqələndirir və onun bu böyük irqə qarşı ittihamları şübhə ilə qarşılanmalıdır. Türklər macarlardan və finlərdən daha az çevik, daha ağır və möhkəmdir".

(ardı gələn sayımızda)

